

DAVLAT XARIDLARI TIZIMIDA BLOKCHEYN TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH ISTIQBOLLARI

Jo‘raev Abdullo Nasrulla o‘g‘li
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada davlat xaridlari tizimida blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Ushbu texnologiyalardan foydalanish hujjatlarni qayta ishlashga sarflanadigan vaqtni qisqartirishi va ushbu jarayonning barcha ishtirokchilari uchun mavjud bo‘lgan halol ro‘yxatlarni yaratish orqali davlat xaridlari jarayonida korrupsiya darajasini pasaytirishi, shuningdek, aqlli kontraktdan foydalanish davlat shartnomalarini tuzishda vositachilar sonini optimallashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat xaridlari, kontrakt tizimi, raqamli texnologiyalar, blokcheyn, aqlli kontraktlar.

Davlat xaridlari bugungi kunda ham hududiy, ham davlat miqyosda ijtimoiy-iqtisodiy sohani tartibga solishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Davlat xaridlarining yagona tizimini yaratish uzoq muddatli va keng ko‘lamli jarayon bo‘lib, u zamonaviy davlat boshqaruvida ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun huquqiy, texnologik va axborot ta‘minotini rivojlantirish bilan birga olib borilishi kerak [1].

Davlat buyurtmasi – byudjet mablag‘larini moliyalashtirishni tashkil etish usuli bo‘lib, unda byudjet mablag‘larini byudjet oluvchilarga taqsimlash davlat organlarining davlat ehtiyojlari uchun tovarlar sotib olish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko‘rsatish uchun topshiriqlari asosida amalga oshiriladi va va etkazib beruvchilar, ijrochilar yoki pudratchilar bilan tuzilgan shartnoma asosida rasmiylashtiriladi.

Yagona iqtisodiy makonning bozor sharoitida shartnoma tizimining asosi bo‘lgan davlat buyurtmalarini raqobat asosida taqsimlash mexanizmi shakllanib kelmoqda [2].

Shunday qilib, shartnoma tizimi davlat ehtiyojlarini (iste‘molini) qondirishda shakllangan munosabatlarni tartibga solishning ustuvor mexanizmi bo‘lib, bu mamlakatning shartnoma tizimini boshqarish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni o‘rganish zarurati va dolzarbligini belgilaydi.

Jahon amaliyotidan shuni ko‘rish mumkinki, ko‘plab mamlakatlarda davlat xaridlari iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash tizimining asosiy elementi sifatida qaraladi [3].

Turli mamlakatlarda davlat xaridlari tizimini shakllantirish va rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari ularning qonunchiligi, mavjud huquqiy institutlari va davlat xaridlarini amalga oshirish an‘analariga bog‘liqdir. Qonunchilik tizimidagi farqlar, qonunlar, me‘yoriy-huquqiy hujjatlar va boshqa qonun osti hujjatlar har bir davlatning davlat xaridlari tizimining faoliyatiga sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatadi. Shu munosabat bilan, O‘zbekistonda ham, chet elda ham davlat byudjeti mablag‘larini samarali taqsimlash jarayonini boshqarish bo‘yicha ma‘lum amaliy tajriba to‘planmoqda, bunda davlat xaridlari ushbu jarayonning ajralmas qismiga aylanib boradi. Jahon tajribasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, davlat xaridlari davlatning ijtimoiy-iqtisodiy sohasini boshqarish va bozor mexanizmini tartibga solishning asosiy va muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

“Davlat xaridlari” atamasi (inglizcha: government procurement, public tendering, public procurement) XX asrning 80 yillarida AQSHda paydo bo‘ldi, keyin esa Yevropaga tarqalgan. Milliy iqtisodiyotimizda atama 90 yillarning oxiridan boshlab mashhur bo‘la bordi. Vaqt o‘tishi bilan “davlat xaridlari” konsepsiyasining mazmuni sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi. Hozirgi vaqtda bu davlat organlarining o‘z funksiyalarini bajarishi uchun zarur bo‘lgan tovarlar, ishlar yoki xizmatlarni sotib olish bo‘yicha faoliyatiga nisbatan qo‘llaniladi. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, “davlat xaridlari” va “shartnoma tizimi” tushunchalari o‘rtasidagi munosabatlar “butun qism” munosabatlariga soddalashtirilishi mumkin.

Ushbu vositani ishlab chiqishning butun davrida, shu jumladan hozirgi bosqichda ham shartnoma tizimining ishlashidagi asosiy muammolar korrupsiya, byurokratik tarkibiy qismning ustunligi, boshqaruv tizimining nomukammalligi, shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlarning yaxshi ishlab chiqilmaganligidir. Bunday holat xaridlar jarayonini tartibga solish, bu ko‘pincha davlat organlari tomonidan shartnoma tizimini joriy etish jarayonini monitoring qilish va normativ-huquqiy hujjatlarning ayrim qoidalarini qo‘llash bo‘yicha maslahatlar berish va bunday masalalar bo‘yicha tushuntirishlar berishda munozarali vaziyatlar va qarama-qarshiliklarni hal qilishda kelishmovchiliklarga olib keladi. Bunday muammolar milliy iqtisodiyotimizga ham xosdir.

Aniqlangan muammolarni hal etish, albatta, davlat xaridlari tizimini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Shartnoma tizimi asosidagi mexanizmning samaradorligi, asosan, davlat xaridlari tartib-taomilining uni amalga oshirishning har bir bosqichida – mahsulotga, ishlarga, xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish bosqichidan boshlab davlat tomonidan shartnoma bajarilishigacha bo‘lgan shaffofligi bilan belgilanadi. Ushbu jarayonlar uchun ko‘rsatkich sifatida shartnoma tizimining quyidagi ko‘rsatkichlari qo‘llaniladi.

1. Ehtiyojlarni baholash, xaridlarda ishtirok etishga taklif qilish, arizalarni tayyorlash – bu ko‘rsatkich xarid qiluvchi tashkilot tomonidan potensial

ishtirokchilarga taqdim etilayotgan ma'lumotlarning sifati, asosiligi va shaffofligini baholash imkonini beradi.

2. Arizalarni topshirish – bu ko'rsatkich yetkazib beruvchi, pudratchi yoki ijrochi o'z arizasida ishtirok etishiga ruxsat berish uchun bajarishi kerak bo'lgan talablarni baholash imkonini beradi.

3. Murojaatlarni ochish, baholash, shartnoma tuzish – bu ko'rsatkich me'yoriy-huquqiy baza va xaridlar tartib-qoidalari arizalarni qay darajada adolatli va oshkora ochish va baholashni ta'minlash, shuningdek, shartnoma tuzish jarayoni qanchalik shaffof bo'lishini ko'rsatuvchi ko'rsatkichdir.

4. Shartnomaning mazmuni va boshqaruvi – bu shartnomaning sifatini, shu jumladan shartnomani o'zgartirish, bekor qilish, shuningdek yetkazib berilgan tovarlarni, bajarilgan ishlarni, ko'rsatilgan xizmatlarni qabul qilish va tkazib berish bosqichini tavsiflovchi ko'rsatkich.

5. Kafolat majburiyatlari – bu ko'rsatkich yetkazib beruvchi, ijrochi, pudratchining kafolat majburiyatlariga qo'yiladigan talablarning hajmi va yetarliligini baholash imkonini beradi;

6. To'lov majburiyatlari – bu ko'rsatkich yetkazib beruvchiga, pudratchiga, ijrochiga uni amalga oshirish bosqichida shartnoma bo'yicha to'lovni olish imkonini beradigan vaqt va operatsiyalarga qaratilgan.

7. Birinchi instansiya organlariga berilgan shikoyatlar: ko'rsatkich birinchi instansiya organlariga xaridlar natijalari bo'yicha shikoyatlar berish jarayonini ochib beradi va tavsiflaydi.

8. Ikkinchi instansiya organlariga berilgan shikoyatlar: indikator ikkinchi instansiya organlariga murojaat qilishdan oldin nizolashayotgan tomonlarning birinchi instansiya organlarining qarori ustidan shikoyat qilish imkoniyatini baholashga imkon beradi.

Global tendensiyalarga ko'ra, raqamli iqtisodiyot texnologiyalari va usullari hozirgi kunda tobora ommalashib ularga bo'lgan talab ortib bormoqda, bu esa ko'pgina muntazam jarayonlarni avtomatlashtirish hamda zarur bo'lgan jarayonlardan inson omilini imkon qadar kamaytirish imkonini beradi.

Shartnoma tizimi uchun eng muhim va qo'llaniladigan raqamli iqtisodiyot texnologiyalaridan biri bu blokcheyn bo'lib, u davlat organlarining funksiyalarini markazsizlashtirish va ularni jamiyatning barcha a'zolari o'rtasida taqsimlash, fuqarolarning davlat apparatiga ishonchini oshirish imkonini beradi. Ushbu texnologiya tarqatilgan ma'lumotlar bazasi bo'lib, u axborotni saqlash qurilmalari umumiy serverga ulanmagan, ya'ni u markazlashmagan va barcha tarmoq ishtirokchilari o'rtasida taqsimlangandir.

Blokcheyn texnologiyasini davlat xaridlari tizimiga kiritilganda yuzaga keladigan imkoniyatlarni ko'rib chiqamiz, jumladan:

1. Vaqt resurslarini tejash – rejalashtirish bosqichidan ma’lum bir tashkilotning xaridlar faoliyatini nazorat va monitoring qilishgacha bo‘lgan butun xarid jarayoni davomida vaqtni qisqartirish imkonini beradi.

2. Aqlli kontraktlar – bu muayyan shartlarni nazarda tutuvchi elektron algoritm bo‘lib, u bajarilgan taqdirda tranzaksiya sodir bo‘ladi va mijoz oldindan kelishilgan “to‘lov”ni oladi. Bu pul, hujjatlar yoki oldindan elektron shaklga aylantirilgan boshqa ko‘rinishdagi mukofotlar shakli bo‘lishi mumkin.

Blokcheyn texnologiyasi korrupsiyaga qarshi kurashda samarali vositaga aylanishi mumkin. “Ethereum” blok zanjiri platformasi yaratuvchisi V.Buterinning ta’kidlashicha, taqsimlangan reestr yordamida korrupsiyani yengish mumkin bo‘ladi. Avvalo, ushbu pozitsiya bu texnologiya asosida ishlab chiqilgan kriptoalyutalarning xususiyatlari, ya’ni uning mutlaq shaffofligi va ishonchligi bilan bog‘liq: mijoz tomonidan taqsimlangan reestrning barcha ishtirokchilari xabarisiz kriptoalyutaning bir birligi ham sarflanishi mumkin emas. Shunday qilib, pul birligi oxir-oqibat nimaga yo‘naltirilganligi to‘g‘risida to‘liq xabardorlikka erishiladi, bu esa o‘z navbatida mansabdor shaxslarning mablag‘larni manipulyatsiya qilish qobiliyatini sezilarli darajada kamaytiradi.

Blokcheyn texnologiyasi davlat xizmatchilari va xarid qilish tartib-taomillarining potensial ishtirokchilarining barcha hujjatlari, hisobotlari, aktlari va boshqa huquqiy hujjatlarini taqsimlangan reestrda saqlash imkonini beradi. Shunday qilib, qog‘oz hujjat aylanishini minimallashtirish, maksimal tezkor tekshirish va shu bilan birga, muntazam va rasmiy, qonuniy ravishda majburiy bo‘lgan operatsiyalarni bajarish uchun vaqt resurslarini sezilarli darajada tejashga erishiladi.

O‘rganilayotgan imkoniyatlar shartnoma tizimidagi blokcheyn texnologiyasi butun tizimni global qayta ishlash va uni hali dunyoning hech bir davlati erisha olmagan keyingi texnologik darajaga olib chiqish uchun asosiy vositaga aylanishi mumkinligini tushunish imkonini beradi. Biroq, blokcheyn texnologiyasidan maksimal ta’sirga erishish raqamli iqtisodiyotning boshqa usullari va texnologiyalari bir vaqtning o‘zida davlat xaridlarini boshqarish tizimiga tatbiq etilgan taqdirdagina mumkin bo‘ladi.

Shunday qilib, raqamli iqtisodiyotning zamonaviy usullari va texnologiyalarini uyg‘unlashtirish davlat xaridlari va ularni boshqarish jarayonini sezilarli darajada avtomatlashtiradi, shartnoma tizimining korrupsiya va byurokratik tarkibiy qismlarini kamaytiradi, barcha sohalar faoliyatini raqamlashtirishning joriy tendensiyalarini hisobga olgan holda operatsiyalar vaqtini optimallashtiradi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. Мельников В.В. (2018). Государственные и муниципальные закупки. Учебное пособие. В 2 частях. Часть 1. Эволюция способов закупок в Российской Федерации. М. Сер. Высшее образование: Магистратура. С. 129.

2. Седова М.В. (2014). Контрактная система России как новый финансовый инструмент//МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). № 4 (20). С. 138–142.
3. Милькина И.В., Косарин С.П. (2017). Искусственный интеллект в системе управления городом//В сборнике: “Шаг в будущее: искусственный интеллект и цифровая экономика”. Материалы 1-й Международной научно-практической конференции. Государственный университет управления. С. 258–264.

